

Уніфікація функцій суду

як суб'єкта процесуального права

М. П. Курило

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету

У статті розглядаються функції суду як основного суб'єкта процесуальних правовідносин у різних галузях процесуального права, визначаються спільні функції для різних галузей процесуального права. Основними функціями суду визнаються організаційно-правова, процесуально-правова, контрольно-правова, владно-правова, виховна. Доводиться можливість уніфікації цих функцій в єдиному Судовому процесуальному кодексі.
Ключові слова: функції суду, організаційно-правова функція, процесуально-правова функція, контрольно-правова функція, владно-правова функція, виховна функція, уніфікація функцій суду.

В статье рассматриваются функции суда как основного субъекта процессуальных правоотношений в разных областях процессуального права, определяются общие функции для разных областей процессуального права. Основными функциями суда называются организационно-правовая, процессуально-правовая, контрольно-правовая, воспитательная. Доказывается возможность унификации этих функций в едином Судебном процессуальном кодексе.

Ключевые слова: функции суда, организационно-правовая функция, процессуально-правовая функция, контрольно-

правовая функция, воспитательная функция, унификация судебных функций.

The article considers the functions of a court as of the basic party to a procedural relationships in different spheres of procedural law. The author defines common functions for various branches of procedural law and singles out basic functions of a court, namely legal-organizational, legal-procedural, legal-supervisory, legal-authoritative, educational. The author proves the possibility of unification of these functions in an Integrated Court Procedural Code.

Keywords: *court's functions, legal-organizational function, legal-procedural function, legal-supervisory function, legal-authoritative function, educational function, court functions unification.*

Можна вважати, що держава досягла стабільності в соціально-економічній та політичній сферах тільки там, де суд уже сформувався в стійку систему, здобув необхідні елементи самостійної та незалежної владної структури і почав виконувати лише йому притаманні функції правосуддя.

Загальновідомо, що суд є органом державної влади. Саме на нього закон поклав обов'язок розглядати й вирішувати справи по суті. Суд здійснює керівництво процесом, спрямовує дії всіх учасників процесу, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їхні права та обов'язки, забезпечує виконання ними процесуальних прав і обов'язків, попереджає про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій, надає особам, які беруть участь у справі, сприяння в реалізації їхніх прав, створює умови для всебічного й повного дослідження доказів, установлення фактичних обставин і правильного застосування законодавства під час вирі-

шення справ, вирішує всі питання, що виникають під час розгляду справи.

З урахуванням даних обставин роль і місце суду в питаннях правосуддя, його функції стали предметом наукових досліджень як теорії держави і права, так і різних процесуальних наук.

Незважаючи на значну кількість наукових розробок, виконаних і українськими, і зарубіжними вченими-процесуалістами, у теорії і практиці є чимало дискусійних проблем щодо тієї ролі, яка відводиться суду в різних галузях процесуального права, та функцій, які він виконує.

За часів незалежності до розкриття функцій суду як судової влади, як суб'єкта процесуальних правовідносин зверталися дослідники різних галузей процесуального права. Ці питання знайшли висвітлення у працях таких дослідників, як В. В. Городовенко, В. Є. Чіркін, С. Г. Штогун, М. Ф. Чудаков, В. С. Ковальський, М. К. Треушников, В. В. Комаров, О. В. Колісник, А. Л. Паскар, О. А. Борисова, Д. Д. Луспеник, К. В. Гусаров, С. В. Глуценко та ін.

Метою нашого дослідження є визначення функцій суду як основного суб'єкта процесуальних правовідносин у різних галузях процесуального права з метою уніфікації їх в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Класифікація функцій суду завжди привертала увагу дослідників різних галузей процесуального права. Так, позиція радянських науковців стосовно функцій судів в основному полягає у виокремленні функцій правосуддя та судового контролю [1, с. 124-129]. Важливою також визнавалася виховна функція, оскільки судові органи, здійснюючи правосуддя, у такий спосіб мали змогу впливати на формування засад виховного процесу в суспільстві [2, с. 56]. Професор В. В. Молдован звертає увагу на такі функції судових органів: здійснення правосуддя; кон-

ституційний контроль; контроль за дотриманням законності й обґрунтованості рішень і дій державних органів та посадових осіб; формування органів судового самоврядування; роз'яснення судам загальної юрисдикції актів застосування законодавства; утворення державної судової адміністрації [3, с. 13].

С. Г. Штогун виокремлює функції правосуддя, конституційного контролю, контрольну, дозвільну, організаційну, кадрову, інформаційно-статистичну, роз'яснювальну, ... звернення судових рішень до виконання і контроль за їх виконанням [4, с. 28].

Іншу позицію щодо класифікації функцій судових органів відстоює В. В. Городовенко, який виділяє соціальні (правозахисна, правозастосовна, регулятивна, правостановча, компенсаційна, виховна, превентивна, правотворча (нормотворча), інформаційна, тлумачення права, законодавчої ініціативи), організаційні (судовий нагляд, узагальнення судової практики, участь в організаційному забезпеченні судової влади, участь у кадровому забезпеченні судової влади) та процесуальні функції (правосуддя, судовий контроль, установлення фактів, які мають юридичне значення) [5, с. 75-76].

С. В. Глущенко виділяє три групи функцій, а саме: функції суду, які виконуються виключно суддями і безпосередньо пов'язані з реалізацією судової влади (правосуддям); функції суду, коли діяльність суддів безпосередньо не пов'язана з реалізацією судової влади; функції забезпечення судової діяльності [6, с. 39].

Сьогодні правосуддя визнається видом державної діяльності. З урахуванням цих обставин науковці починають порівнювати функції суду з функціями держави, а тому правосуддя, як і будь-яка державна діяльність, спрямовано на вирішення завдань і здійснення функцій держави [7, с. 601]. Важко погодитися з та-

ким поглядом С. С. Кравчука, оскільки суд є незалежним навіть від держави, хоча й сам структурна частина її влади. Разом з тим функції суду як суб'єкта процесуального права не пов'язуються лише з одним поняттям правосуддя як засобом реалізації судової влади, оскільки в межах правосуддя суд має велику кількість процесуальних функцій, яким передують організаційно-правова його функція.

Організаційно-правова функція суду обов'язкова в усіх галузях процесуального права. Її ще можна назвати організаційно-процесуальною функцією, оскільки, хоча ця функція і є організаційною, але вона врегульована в усіх процесуальних кодексах процесуальними нормами суду, які полягають в організації судом судової процедури незалежно від стадії її виду судочинства. Ця функція суду надзвичайно важлива, бо від неї залежить процесуальна робота суду в подальшому. Так, завданням суду під час отримання позовної заяви з точки зору його організаційно-процесуальної функції є переконання в тому, що позивач дотримався всіх вимог процесуального законодавства під час складання позовної заяви, оскільки процесуальне законодавство ст. ст. 119,120 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачає конкретні вимоги до такого виду процесуальних документів. Зокрема позивач зобов'язаний зазначити правильно найменування суду, своє прізвище, ім'я та по батькові, а також дані відповідача, адреси, поштовий індекс та засіб зв'язку. Окрім цього в описовій частині позову позивач зобов'язаний зазначити зміст позовних вимог, ціну позову, докази, якими підтверджується кожна обставина, перелік документів, що додаються, та їх копій. Аналогічні вимоги до форми і змісту позовної заяви висувають ст. ст. 54, 55, 57 Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК Украї-

ни) і ст. 106 Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України).

Таким чином, на суд покладаються функції організаційно-процесуального характеру, які, поєднуючись із контролюючими функціями, сприяють дотриманню громадянами вимог процесуального законодавства під час звернення до суду. При цьому контролюючі функції суду закріплено в усіх процесуальних галузях права (ч. ч. 1 та 2 ст. 121 ЦПК, ст. ст. 62, 63 ГПК, ст. 108 КАС України).

Як бачимо, законодавець надав суду не лише формальних функцій контролю, а й реальних важелів процесуального впливу на позивачів у питаннях дотримання процесуального законодавства. Таким чином, контролюючі функції суду перехрещуються із організаційними, оскільки, виявивши недоліки в позовних заявах, суддя повинен не тільки вчасно скласти про це ухвалу, а й організувати, проконтролювати та дати розпорядження, щоб дану ухвалу було вчасно надіслано позивачеві для усунення недоліків.

Процесуально-правові функції суду пов'язані зі швидким розглядом судової справи у строки, як зазначає ст. 157 ЦПК України, не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках за клопотанням сторони з урахуванням особливостей справи суд ухвалою може подовжити розгляд справи, але не більше як на п'ятнадцять днів. Це положення Цивільного процесуального кодексу ідентичне положенню, зазначеному у ст. 69 ГПК України. Адміністративні справи розглядаються в термін до одного місяця (ч.1 ст. 122 КАС).

Отже, законодавець у всіх трьох процесуальних кодексах установлює строки розгляду справ, тобто тривалість судових процесів. Таким чином, законодавець ставить суд у певні часові межі, спонукаючи його таким чином до прояву своїх організаційних, контролюючих та влад-

них повноважень. Більше того, законодавець зобов'язує суд досліджувати докази безпосередньо в судовому засіданні. Такий підхід до дотримання принципу безпосередності отримав своє закріплення в усіх процесуальних галузях права (ч.1 ст. 159 ЦПК, ст. 120 та ч. 2 ст. 122 КАС, ст. 33 ГПК).

У той же час законодавець заклав у процесуальні кодекси і стримувальні фактори для суду, які полягають у праві осіб заявляти відводи суддям. Інститут відводу суддів налічує не одне тисячоліття і при цьому за своїм змістом цей інститут є незмінним. Так, у §3 глави X Соборного Уложення 1649 року зазначалося: «А будет который судья истцу будет недруг, а ответчику друг или свой... тому судье на него будет такое челобитье не судить, судить их иному судье». Разом з тим закон і захищав суд. «А будет который истец или ответчик на судью свойством или недружбою... бити челом после суда, и тому челобитью не верить, и дела ис приказа в приказ не приносить» (§4 гл. X Соборного уложення) [8, с. 31].

Статті 166 ЦПК, 20 ГПК, 27 КАС України передбачають право сторін, третіх осіб, їхніх представників заявляти відвід судді, який збирається вести справу. Підставами для такого відводу є: 1) участь судді в розгляді цієї справи або пов'язаної з нею в якості представника, секретаря судового засідання, свідка, експерта, спеціаліста, перекладача; 2) пряма чи опосередкована заінтересованість судді в результаті розгляду справи; 3) родинні зв'язки судді зі сторонами або іншими особами, які беруть участь у справі; 4) наявність інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості суддів.

Отже, інститут відводу суддів є для них ключовим фактором, оскільки лише після проголошення сторонами довіри до судді останній отримує право від сторін на керування всім ходом судового за-

сідання. При цьому суддя забезпечує послідовність та порядок вчинення процесуальних дій, спрямовує розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин у справі, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для вирішення справи (ст. 123 КАС, ст. 160 ЦПК, ст. 19 ГПК). При цьому інститут відводу суддів діє з однаковим змістом у всіх процесуальних галузях права з однаковими підставами для відводу. З урахуванням цих обставин інститут відводу суддів має всі можливості до його уніфікації. Разом з тим потрібно убезпечити суд від зловживань самих учасників судових процесів, які іноді заявляють відводи суддям з метою тиску на суд.

Іноді судді, читаючи письмові клопотання про відвід, які нерідко пронизані ненавистю до судді та суду, не витримують подібного психологічного тиску і в результаті заявляють самовідводи по справі [9, с. 48]. У цьому зв'язку доречно є судова практика Франції. Так, частина 2 статті 344 ЦПК Франції зазначає, що «клопотання повинно містити точну вказівку підстав для відводу і супроводжуватися підтверджуючими доказами». Стаття 353 цього ж Кодексу встановлює відповідальність заявника щодо заявленню необґрунтованого відводу судді. «Якщо клопотання про відвід відхиляється, з його заявника може бути стягнуто штраф у цивільному порядку в розмірі від 15 до 1500 євро». З урахуванням даних обставин було б доречно ч. 3 ст. 20 ЦПК і ч. 4 ст. 27 КАС доповнити й викласти в такій редакції: «Відвід суду повинен бути вмотивованим із наданням доказів і заявлятися у письмовій формі до початку розгляду справи по суті». Такий підхід урівноважив би права й обов'язки осіб щодо відводу суддів.

Проявом виховної функції суду є одностипний для всіх судових процесів поря-

док звертання до суду «Ваша честь». Таке звертання виховує повагу до суду, і хоча у ст. 74 Господарсько-процесуального кодексу йдеться лише про суддю і не акцентується увага на порядку звернення до нього, усе ж таке звертання до суду необхідно уніфікувати, поширивши його на всі види судових процесів.

Контрольно-правові функції суду, без сумніву, пов'язуються з тим, що на суд покладається обов'язок підтримання порядку в судових засіданнях із притягненням осіб, які виявляють неповагу до суду, до адміністративної відповідальності за ст. 185-3 КУаП України. Ця норма однаково стосується всіх судових процесів незалежно від їх юрисдикції, оскільки мова йде про суд як єдиний державний інститут.

Не викликає сумніву те, що владно-правові функції суду виявляються в тому, що суд, вислухавши сторони та інших осіб, встановлює порядок з'ясування обставин і порядок дослідження доказів (ст. 177 ЦПК, ст. 74 ГПК, ст. 140 КАС). Здається, таке право суду є непомітним, на нього дослідники майже не звертають уваги, але таке право визначає весь подальший рух справи, порядок дослідження доказів, що є досить важливим питанням не лише для суду, а й для сторін. Оскільки такі владні повноваження суду структурують всю судову процедуру судів першої інстанції.

Окрім цього, на суд покладається обов'язок, який характеризує його процесуально-правові функції, пов'язані з роз'ясненням процесуальних прав та обов'язків (ст. 167 ЦПК, ст. 74 ГПК, ст. 130 КАС). Це суттєвий обов'язок суду, оскільки сторони, треті особи, їхні представники на підставі своїх процесуальних прав вступають із судом у процесуальні правовідносини на предмет дослідження доказів (ст. ст. 179, 180, 185, 187, 189 ЦПК, ст. ст. 36, 37, 42 ГПК, ст. ст. 76, 77, 79, 80, 82

КАС). При цьому кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ст. 33 ГПК, ч.1 ст. 60 ЦПК, ч.1 ст. 71 КАС).

Відповідно до частини 1 статті 197 ЦПК під час судового розгляду справи суд здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Аналогічна вимога законодавця щодо повного фіксування судових процесів технічними засобами закріплена й у ст. 81-1 ГПК, ч.6 ст. 12 та 126 КАС України. Ця важлива функція є обов'язковою, оскільки на підставі дослідження таких записів апеляційна чи касаційна інстанції, які розглядають апеляційні чи касаційні скарги по суті, мають можливість переконатися в обґрунтованості скарг апелянтів або касаторів чи відсутності такого обґрунтування. Безумовно, це один із важливих доказів законності дій суду. Разом з тим практика показує, що ні в апеляційній інстанції, ні досить часто в касаційній інстанції судді взагалі не звертаються і не досліджують технічні записи судових процесів у судах першої інстанції, хоча апелянти й касатори звертають увагу вищих судових інстанцій на незаконність дій суддів. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне доповнити ч. 2 ст. 326 ЦПК, яка регулює форму і зміст касаційної скарги, і п. 8 викласти в такій редакції: «диск із технічними записами судових процесів суду першої та апеляційної інстанції». Таке доповнення надасть можливість суддям касаційної інстанції не просто робити висновки про порушення норм матеріального чи процесуального права на підставі судових рішень судів першої інстанції та апеляційних ухвал, а переконатися на підставі технічного запису судових засідань про наявність чи відсутність тих чи інших процесуальних порушень, оскільки сьогодні довести порушення судом

процесуального законодавства в касаційній інстанції практично неможливо.

Таким чином, хід правосуддя в усіх процесуальних галузях права не лише організовується, а й контролюється судом.

Треба зазначити, що суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону і встановивши причини та умови, що сприяли його вчиненню, може постановити окрему ухвалу і спрямувати її до відповідних осіб чи органів для вживання заходів щодо усунення цих причин та умов (ч. 1 ст. 211 ЦПК, ст. 166 КАС, 90 ГПК). Безумовно, такі дії пов'язані не лише з виховною функцією суду, а й з акцентуванням уваги на наявності неправомірних дій з метою їх усунення та дотримання чинного законодавства в майбутньому. Такі дії суду високо оцінюються сторонами, третіми особами, їх представниками, оскільки сприяють завершеності судового процесу не лише з юридичної, а і з соціальної точки зору.

Разом з тим суди все рідше і рідше реагують на численні порушення законодавства як юридичними особами, так і суб'єктами, які діють у сфері публічно-правових відносин. Усе це має місце тому, що законодавець зводить обов'язковість реагувань щодо порушення прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб з боку учасників цивільного обороту, підприємств, установ, організацій, державних органів на рівень необов'язковості. Це нелогічно, оскільки, виявивши причини й умови порушення законності у сфері прав, свобод та інтересів, суд як орган влади зобов'язаний реагувати на такі порушення, оскільки відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Тому дані норми всіх трьох процесуальних кодексів у такій їх інтерпретації суперечать Конституції України. З урахуванням даних обставин слово

«може» в ч.1 ст. 211 ЦПК, ст. 166 КАС та ст. 90 ГПК України необхідно замінити на слово «зобов'язаний».

Отже, суд як орган державної влади, з одного боку, і як суб'єкт правосуддя, з іншого, має не лише права, а й у першу чергу процесуальні обов'язки, які пов'язані з відправленням правосуддя, зокрема це контроль за: а) точним дотриманням меж процесуального законодавства; б) підтриманням порядку в судових засіданнях; в) встановленням точної послідовності в дослідженні доказів; г) дотриманням процесуальних прав учасників судового процесу; г) дотриманням строків розгляду справ; д) фіксуванням судового процесу; е) оцінюванням доказів та ухваленням судового рішення; є) постановленням окремих ухвал; ж) виконанням судових рішень, постанов та ухвал.

Таким чином, можемо зробити висновок, що суд на всіх стадіях судового процесу залишається центральним суб'єктом правосуддя. Централізм суду в судовому процесі полягає в: а) організаційно-правовій функції; б) процесуально-правовій функції; в) контрольно-правовій функції; г) владно-правовій функції; г) виховній функції. Без сумніву, погоджуємося з поглядом Ю. М. Грошевого та І. Є. Марочкина, які стверджують, що кожному виду правосуддя – кримінальному, цивільному та іншим – притаманні свої особливі функції [10, с. 13], проте вважаємо, що всі функції суду безпосередньо пов'язані з відправленням правосуддя в усіх процесуальних галузях права. Отже, на нашу думку, названі функції можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Список використаної літератури

1. Предупреждение преступлений – важная функция советского суда / В. И. Ширвинский, Е. Г. Ковальчук, А. С. Шляпочников // Советское государство и право. – 1963. – № 1. – С. 124-129.
2. Чечина Н. А. Воспитательная функция советского гражданского процессуального права / Н. А. Чечина. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 112 с.
3. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посіб. / В. С. Ковальський (керівник авт. колективу), В. Т. Білоус, С. Е. Демський та ін. ; відп. ред. Я. М. Кондратьев. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 320 с.
4. Штогун С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / С. Г. Штогун. – Х., 2004. – 205 с.
5. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / В. В. Городовенко. – Х., 2006. – 196 с.
6. Глущенко С. В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст / С. В. Глущенко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – №1. – С. 37-52.
7. Кравчук С. С. Советское государственное право : учебн. / Под ред. С. С. Кравчука. – М. : Политиздат, 1980.
8. Соборное уложение 1649 года: текст, комментарии / Текст подгот. Л. И. Ивина, комментарии Г. В. Абрамовича, А. Г. Манькова, Б. Н. Япронова, В. М. Панеяха. – Л. : Изд-во «Наука», 1987. – 645 с.
9. Ясинок М. М. Інститут відводу – яким йому бути? / М. М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України – 2006. – № 6. – С. 46-51.
10. Грошевий Ю. М., Марочкин І. Є. Органи судової влади в Україні / Ю. М. Грошевий, І. Є. Марочкин. – К., 1997.